

Молокова О. Ф.,
Київський національний лінгвістичний університет

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ МОЖЛИВИЙ СВІТ ЯК ПРОСТІР РОЗГОРТАННЯ ТЕКСТОВОГО КОНЦЕПТУ ПАМ'ЯТЬ (на матеріалі творів П. Модіано)

Статтю присвячено аналізу ретроспективного можливого світу як масштабного простору художньої прози П. Модіано. Дослідження базується на вичленуванні інших можливих розумових просторів, які наповнюють ретроспективний світ. У своїй сукупності вони становлять простір для розгортання текстового концепту ПАМ'ЯТЬ.

Ключові слова: *можливий світ, модальний оператор, мовне "вікно" до можливого світу, текстовий концепт, концептуальний складник.*

Статья посвящена анализу ретроспективного возможного мира как масштабного пространства художественной прозы П. Модіано. Исследование базируется на выявлении возможных мыслительных пространств, которые наполняют ретроспективный мир. В своей совокупности они составляют пространство развёртывания текстового концепта ПАМ'ЯТЬ.

Ключевые слова: *возможный мир, модальный оператор, языковое "окно" в возможный мир, текстовый концепт, концептуальное составляющее.*

The article describes the analysis of retrospective possible world as a large-scale space of P. Modiano's fictional prose. The research is based on the identification of other mental spaces filling the retrospective world. In the aggregate they form the space of the textual concept MEMORY's unfolding.

Key words: *possible world, modal operator, linguistic "window" to a possible world, textual concept, conceptual constituent.*

Актуальність наукової проблеми визначає пильна увага зарубіжних [11; 9; 10] і вітчизняних [1; 2; 4; 7; 8] лінгвістів щодо питання мовних засобів побудови і презентації можливих світів у художньому тексті. Дослідження текстового простору з погляду теорії "можливих світів" набули особливої популярності у другій половині ХХ століття завдяки науковим розвідкам С. Кангера, С. Крипке, Я. Хінткіки, що поклали в основу своїх теоретичних пошуків ідею Г. Лейбніца, а також роботам Ю. Степанова, В. Целіщева, А. Шмельова. Сучасні лінгвопоетичні дослідження спираються на інтенціональний аспект семантики художнього твору в тому сенсі, що вже готові твори розглядаються в їхньому підпорядкуванні іншими можливими комбінаціями [5, с. 50].

Під можливим світом (далі МС) ми розуміємо можливий стан речей, можливий напрямок розвитку подій по відношенню до суб'єкта, що знаходиться в реальному світі і проектує своє "я" в інші розумові простори [1, с. 15]. Оскільки між цим світом і просторами є певна межа, то "вхід" до них маркується спеціальними мовними засобами або знаками.

Мету цієї статті вбачаємо в тому, щоб з'ясувати яким чином ретроспективний можливий світ є представленим у художній прозі П. Модіано і в який спосіб імплікуються в ньому текстові концепти (далі ТК).

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: проаналізувати тексти П. Модіано крізь призму теорії "можливих світів", виділяючи ретроспективний світ й інші МС, що його наповнюють; дослідити розгортання ТК СВОБОДА, НАДІЯ, ЗАБУТТЯ, СПОКІЙ ЖИТТЯ, НЕВПЕВНЕНІСТЬ тощо, які є концептуальними складниками ТК ПАМ'ЯТЬ.

Об'єктом дослідження в поданій статті є художній простір романів П. Модіано "Accident nocturne", "Chien de printemps", "Dans le café de la jeunesse perdue", "Dora Bruder", "Une jeunesse", "Un cirque passe" та ін. як континуум, у якому розміщені персонажі й відбувається дія [6, с. 24].

Предмет розвідки становлять можливі світи, в яких імплікуюються ТК, що є концептуальними складниками ТК ПАМ'ЯТЬ.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше проводиться дослідження художньої прози П. Модіано в ракурсі лінгвокогнітивних поетичних студій. Зауважимо також, що новим у роботі є дослідження розгортання ТК ПАМ'ЯТЬ і його складників крізь призму теорії "можливих світів".

Ретроспективний світ – це світ можливий, оскільки існує виключно у сфері ментальності. У художньому просторі П. Модіано цей світ наповнений минулим досвідом оповідача у вигляді подій, спогадів, рефлексій, переживань, вражень і корелює з поняттям ретроспекції. Ретроспекція або *flash-back* n.m. – "retour en arrière dans un gîcit" [12] ("повернення в минуле в оповіді") є багатофункціональним явищем [10, с. 106], що характеризується варіативністю обсягу й частотою відтворення. У структурі художнього всесвіту П. Модіано ретроспекція відіграє важливу роль і по-різному вводиться в текст. Ретроспективний МС влітається у тканину художнього тексту за допомогою світопороджувальних операторів, яким властива експліцитність виокремлення. До таких відносимо:

1) прямі і непрямі лексичні репрезентації ТК ПАМ'ЯТЬ – *la mémoire / se remémorer, le souvenir / se souvenir, se rappeler, revoir, évoquer, penser* та ін.: *A partir de neuf heures du soir, le boulevard était désert. Je revois encore la lumière de la bouche du mûtro Simplon, et, presque en face, celle de l'entrée du cinéma Ornano 43* (Modiano, DB, 9); *Jansen se souvenait très bien des circonstances dans lesquelles il avait fait cette photo* (Modiano, ChP, 38);

2) світопороджувальні темпоральні обставинні ЛО й контексти, які вказують на віддаленість події: *il y a longtemps, dans son enfance, a cet époque-la* тощо: *Dans mon enfance, j'accompagnais ma mère au marché aux Puces de Saint-Ouen. Nous descendions de l'autobus à la porte de Clignancourt* (Modiano, DB, 7); *Il pleuvait des jours entiers à Saint-Lô, cet automne d'il y a quinze ans, et cela faisait de grandes flaques dans la cour de la caserne* (Modiano, J, 18);

3) граматичні сигнали, представлені граматичними часами, що виражають минулу дію (окрім випадків, які вимагають правила узгодження часів): *Plus tard, quand Roland de Bejardy lui parla de son père, il se rappelait le pincement au cœur chaque fois qu'il passait devant les escaliers de la station de métro avant de déboucher sur le quai* (Modiano, J, 18). Слід зазначити, що введення світу минулих подій у вищезазначений спосіб є найхарактернішим для поезики П. Модіано.

Варто також звернути увагу на імпліцитний спосіб уведення ретроспективного світу в художній прозі П. Модіано. Роль сигналу і своєрідного маркера “входу” може відігравати художня деталь-символ як текстовий актуалізатор. У романі “*Chien de printemps*” такою деталлю є фотографія із зазначеним на звороті автором Francis Jansen, яка породжує переміщення оповідача до світу спогадів і надає можливість провести паралель між людською пам'яттю і фотоапаратом Поляроїд, у кінцевому результаті роботи яких, ми отримуємо спогад – фотографію: *Il faut croire que parfois notre mémoire connaît un processus analogue à celui des photos Polaroid. Pendant près de trente ans, je n'ai guère pensé à Jansen [...]. Il a quitté la France au mois de juin 1964, et j'écris ces lignes en avril 1992 [...]. Son souvenir était resté en hibernation et voila qu'il resurgit au début de ce printemps de 1992. Est-ce parce que j'ai retrouvé la photo de mon amie et moi, au dos de laquelle un tampon aux lettres bleus indique : Photo Jansen. Reproduction interdite ?* (Modiano, ChP, 17). Ця знайдена фотографія стає провідником оповідача до ретроспективного світу. Додатковий інтерес у цьому фрагменті викликають словосполучення *j'écris ces lignes* (“пишу ці рядки”), які свідчать про те, що світ минулого оповідача свідомо отримує вербалізацію у згаданому романі як окрема історія, а питальне речення *est-ce parce que j'ai retrouvé la photo de mon amie et moi, au dos de laquelle un tampon aux lettres bleus indique : Photo Jansen. Reproduction interdite ?* (“Чи це не через те, що я віднайшов фотографію зі мною і мою подругою, на звороті якої штампель з блакитними літерами повідомляє: *Photo Jansen. Reproduction interdite ?*”) демонструє імпліцитне розгортання сценарію можливих подій у ретроспективному світі.

Ретроспективний світ представляє масштабний простір художньої прози П. Модіано і є доволі комплексним, оскільки його наповнюють інші можливі світи. Серед таких нами виділені: світ реальних аналогій, світ сумнівів, здогадок, припущення, світ можливих альтернатив і світ пошуку. Зупинимося детальніше на кожному із них.

Сигналами можливого **світу реальних аналогій** у просторі ретроспективного МС виступають лексеми *comme, comme si, pareils a, le même que*, які за словами А. П. Бабушкіна є тими важелями, за допомогою яких свідомість читача переключається з дійсного світу в інший ментальний простір [1, с. 58]. Проведений аналіз ілюстративного матеріалу виявив, що порівняння створені автором у ретроспективному світі ґрунтуються лише на схожості фрагменту оповіді з епізодом реальності. Їх базисом є пережитий життєвий досвід. Відтак, це уможливило уточнення характеру світу аналогій як світ **реальних аналогій** (виділено нами. – О. М.). Зазначене може бути простежено на прикладах з ілюстративного матеріалу:

Je me rappelle le jour où l'idée de remplir le rôle d'ange gardien auprès de sa fille m'est apparue comme un dernier recours, le seul moyen de ne pas perdre Rosy-Marie (Modiano, J, 82). У представленому фрагменті дієслово *se rappeler* v.pron.гйф. (“пригадувати”) – “*rappeler (un souvenir) a sa mémoire, avoir présent à l'esprit*” [13, с. 1587] є світопороджувальним лексичним сигналом, що вказує на віддаленість подій і визначає перехід до ретроспективного світу наповненого світом реальних аналогій, вхід до якого маркується ЛО *comme conj.* (“як”) – “*de la même manière que, au même degré que*” [там само, с. 364]. Оповідач згадує той день, коли йому спало на думку стати ангелом-охоронцем маленької доньки Розі-Марії і в такий спосіб залишатися завжди поруч із її матір'ю, в яку він був без взаємності закоханим. Ця ідея порівнюється із останньою надією (*un dernier recours*), єдиним засобом (*le seul moyen*), щоб не втратити Розу-Марію. У представленій порівняльній конструкції імплікується ТК надія, який демонструє сподівання оповідача віднайти любов, турботу, увагу, сімейний затишок, яких йому так бракувало ще з років дитинства.

Je dois préciser qu'en ce temps-là, chaque fois que je quittais les quartiers de la rive gauche, j'étais heureux, comme s'il suffisait que je traverse la Seine pour me réveiller de ma torpeur (Modiano, AN, 50). У цитованому уривку темпоральна обставинна лексема *en ce temps-là* (“в той час”) є провідником у ретроспективний світ, де проектується світ реальних аналогій. Останній маркується лексемою *comme si* (“так наче”). Представлена порівняльна конструкція (*comme s'il suffisait que je traverse la Seine pour me réveiller de ma torpeur* – “так наче достатньо було перейти Сену, щоб прокинутися від мого заціпеніння”) має на меті сприяти створенню емоційної напруги і розумінню переміщення з лівого берега на правий як звільнення від тягара спогадів, тривоги. Світ реальних аналогій імплікує ТК свобода, який є ієрархічним складником ТК пам'ять.

Маркерами можливого **світу сумнівів, здогадок, припущення** виступають модальні слова індикативного способу, які в нашому дослідженні є включеними до групи світопороджувальних операторів [1, с. 62]. Під модальними словами ми розуміємо ЛО, за допомогою яких мовець оцінює своє висловлювання або окремі його частини з точки зору їх відношень до реальної дійсності [там само]. Такі слова умовно можна поділити на ті, що виражають логічну оцінку, реальність висловлювання (*certainement, bien sûr, évidemment, sans doute*) і можливість, ймовірність, сумнів повідомлення (*peut-être, il semble, probablement, il est possible*). Вони, входячи до простору мовного сегменту, пов'язують їх розумовий зміст із семантикою можливих світів [там само]. Сфокусуємо нашу увагу на фрагментах, що включають вищезазначені лексичні оператори у просторі ретроспективного світу.

Le dimanche 14 décembre était le premier jour où le couvre-feu [...] n'avait plus cours [...]. A quelle moment de la journée les Soeurs de la Miséricorde se sont-elles aperçues de la disparition de Dora ? Le soir, certainement. Peut-être après le Salut à la chapelle, quand les pensionnaires sont montées au dortoir. Je suppose que la supérieure a essayé très vite de joindre les parents de Dora pour leur demander si elle était restée avec eux (Modiano, DB, 58). Представлений уривок демонструє ретроспективний світ, “вхід” до якого маркується темпоральною обставинною лексемою – *le dimanche 14 décembre* (“у неділю 14 грудня”). З контексту читачу відомо, що пригадуються події 1941 року – період окупації Парижу. Оповідач занурюється у цей світ заради пошуку відповіді на запитання у

який період дня монашки з пансіонату Милосердя помітили зникнення Дори? (*A quelle moment de la journée les Soeurs de la Miséricorde se sont-elles aperçues de la disparition de Dora ?*). Модальний оператор *certainement* adv. "très probablement, d'une manière certaine" [13, с. 295] вводить МС сумнівів, здогадок, припущень, хоча виражає високий ступінь вірогідності щодо здійснення втечі у вечірній період (*le soir, certainement* – "увечері, без сумніву"). Невпевненість оповідача щодо конкретної години, його припущення маркуються модальним прислівником *peut-être* adv. "adverbe de modalité marquant le doute, indiquant que l'idée exprimée est une simple possibilité" [13, с. 1407] і предикатом *supposer* v.tr. "penser, admettre comme chose probable ou comme explication plausible, sans pouvoir affirmer de façon positive" [там само, с. 1846], які найбільш чітко зорієнтовані на МС [1, с. 63] і вводять два можливі сценарії розгортання ситуації. Їх взаємодія передбачає відсутність достатнього підґрунтя для того, щоб вважати висловлення вірогідним [там само]. Окремий інтерес викликає опис подій можливих сценаріїв. Спираючись на свій життєвий досвід, який оповідач навчався в інтернаті, знав його розпорядок дня і звідки йому довелось втекти, він репрезентує можливі варіанти розгортання подій втечі Дори Брюдер у світі сумнівів, здогадок, припущень, який імплікує ТК свобода від ув'язнення, що породжує фізичну й духовну обмеженість.

Зауважимо, що у текстах П. Модіано еквівалентами модального прислівника *peut-être* часто виступають модальні конструкції *il (me) semble, avoir l'impression* рідше *il paraît*, які виражають більший ступінь суб'єктивності й впевненості мовця в тому, про що повідомляється, відтак чіткіше зорієнтовані на можливі світи [там само, с. 63]. Ступінь ймовірності, виражений світопороджувальним оператором *il me (lui, nous* і т.д.) *semble* може підсилюватися умовним способом, який виражає потенційність дії, що припускається: *Ansart et lui parlaient tous les deux au milieu de la rue. Nous entendions seulement le murmure des voix. Nous aurions pu les rejoindre [...]. Mais il me semblait que si nous allions à leur rencontre nous entrerions dans une zone dangereuse* (Modiano, СР, 118). Фрагмент демонструє випадок, коли певний ступінь можливості й вірогідності, виражений модальною конструкцією *il me semblait* ("мені здавалося") підсилюється гіпотетичним обрамленням світу сумнівів, здогадок, припущень синтаксично (*si nous allions à leur rencontre nous entrerions dans une zone dangereuse* – "якщо б ми пішли їм на зустріч, ми увійшли б у небезпечну зону"). Оповідач вагається чи варто їм з подругою приєднатися до своїх знайомих, умовно припускаючи чим ця зустріч могла б закінчитися.

У художній прозі П. Модіано сполучники *ou (bien) ..., ou (bien) ..., soit ..., soit ..., sinon, autrement, sans quoi*, що виражають відношення взаємовиключення виступають маркерами МС, оскільки проблема останніх зводиться до інтерпретації імовірного стану справ, який, за А. П. Бабушкіним, визначаємо **світом можливих альтернатив** [1, с. 67]. Під альтернативою ми розуміємо необхідність вибору одного з кількох можливих рішень. Дослідження цього МС виявило, що у текстах П. Модіано пріоритет надається світу альтернатив із індексом супозиції, який передбачає існування декількох варіантів, версій певної події, що зумовлюються невпевненістю суб'єкта мислення. Звернемося до ілюстративного матеріалу: *Un soir, Louki est entrée au Condü, les cheveux trempés à cause d'une averse ou plutôt de ces pluies interminables de novembre ou du début du printemps* (Modiano, СР, 27). Уривок демонструє ретроспективний світ, вхід до якого маркується модальним оператором *un soir* ("одного вечора"). Неозначений артикль вказує на те, що події цього періоду мають вагоме значення для оповідача, але наявність кількох припущень оповідача щодо пояснення зовнішнього вигляду Луки, зокрема її мокрої волосою, свідчить про його невпевненість стосовно точності зображення цих подій (*a cause d'une averse ou plutôt de ces pluies interminables de novembre ou du début du printemps* – "через зливу, чи скоріше, нескінченних дощів листопада, або ж початку весни"). Версії розгортання подій того періоду є світами можливих альтернатив.

Концептуальна інформація світу альтернатив із індексом супозиції імплікує розгортання ТК НЕВПЕВНЕНІСТЬ: *C'était le début de l'été, nous allions bientôt partir. Où ? Nous ne le savions pas encore. Peut-être à Majorque ou au Mexique. Peut-être à Londres ou à Rome. Les lieux n'avaient plus aucune importance, ils se confondaient les uns avec les autres* (Modiano, СР, 134). У представленому фрагменті показником незнання оповідача щодо пункту призначення виступає речення *Nous ne le savions pas encore* ("ми ще цього не знали"). Проте таке незнання корелює із поняттям невпевненості, сумніву що підсилюється у третьому реченні (*peut-être à Majorque ou au Mexique. Peut-être à Londres ou à Rome* – "можливо на Майорку чи до Мексики. А може у Лондон або у Рим"). Модальні оператори проєктують світ альтернатив у просторі ретроспективного світу. Припущення оповідача становлять вибір. Проведений аналіз дає нам право зробити висновок, що причиною НЕВПЕВНЕНОСТІ виступає сумнів, який неминуче породжується незнанням і вибором, що є віддзеркаленим у світі можливих альтернатив. Слід зазначити, що у романах П. Модіано світопороджувальний оператор *ou* часто взаємодіє з прислівниками *bien, alors, plutôt*, які підсилюють ступінь невпевненості або вказують на найбільш привабливий МС.

Слід зазначити, що прагматичний компонент художньої прози П. Модіано є наслідком суб'єктивної реакції мовця на зовнішній світ і виражається у пошуках розуміння інформації, її поясненні, спонуканнях до дії тощо. У текстах вона втілюється у формі внутрішніх рефлексій і монологу, які рясніють питальними реченнями і конструкціями. Світопороджувальний потенціал останніх уможливує проєкцію світу пошуку в художній прозі письменника. За А. П. Бабушкіним, до таких речень ми відносимо запитання, які передбачають і віддзеркалюють перехід або бажання переходу від МС в світ дійсності, проблему вибору, картину невизначеності, сумніву, проблематичності й неочікувану ситуацію [1, с. 70–74].

Тексти письменника рясніють різними за змістом, оформленням питальними реченнями, серед яких важливу роль відіграє риторичне запитання як є один із засобів реалізації емоційного впливу оповідача на мовному рівні. Відомо, що у більшості випадків такі питання не завжди імплікують світопороджувальний потенціал, оскільки їх сутність складає невідповідність питальної форми стверджувальному смислу, що в цілому виражене у протиставленні форми змісту [4, с. 199]. Проте, риторико-питальні речення здатні також передавати сумніви, роздуми оповідача / персонажа, альтернативність, невизначеність ситуації, які відзначають світопороджувальний потенціал: *Peut-être était-il d'origine moins misérable que les réfugiés de l'Est? Fils d'un commerçant de la Taborstrasse?*

Comment le savoir ? (Modiano, DB, 22) → пошук можливих відповідей; *Allais-je me jeter ou non dans un fleuve ?* (Modiano, PE, 154) → міркування щодо вирішення проблеми вибору. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що відсутність конкретної відповіді уможливорює породження різних варіантів, за кожним із яких розгортається свій можливий світ.

Продемонструємо факт існування МС у контексті риторичних і простих питальних речень, ужитих у внутрішньому мовленні оповідача / персонажа: *Et moi, un souvenir d'enfance me revient : le gros Lucien P. affalé sur l'un des fauteuils de cuir du bureau de mon père. Je les avais entendus parler un jour de cette Sylviane à la chevelure auburn. Était-ce le gros Lucien qui l'avait présentée à mon père ? Ou l'inverse?* (Modiano, FR, 47–48). Представлений фрагмент демонструє ретроспективний світ, який маркується словосполученням *un souvenir d'enfance* (“один дитячий спогад”). Оповідач пригадує батька, його знайомого, їхні розмови про молоду дівчину Сільвіану. Проте він не пам'ятає як відбулося їхнє знайомство з нею. Перше питальне речення представленого фрагменту є запитанням, на яке оповідач не очікує відповіді, але яке відбиває його бажання вийти з можливого світу – світу незнання у світ знання. Друге запитання репрезентує альтернативу першому. Воно також не передбачає відповіді, а відтак, не імплікує вихід до світу знання. Його метою є підкреслення неточності, невпевненості суб'єкта мовлення, оскільки запропонований сегмент ілюстративного матеріалу є спогадом дитинства. Пам'ять не здатна зберігати усі деталі й епізоди минулого, надаючи місце, лише суттєвим і яскравим моментам життя. Важливими але неточними спогадами для оповідача є спогади саме про батька і його спосіб життя.

Узагальнюючи результати нашої розвідки, варто зазначити, що персонаж П. Модіано на рівні з автором / оповідачем і читачем є одним із основних антропоцентрів художнього твору, у структурі образу, якого пам'ять відіграє вирішальну роль. Звертаючись до свого минулого він переноситься до ретроспективного світу. Цей МС займає доволі значний простір художньої прози письменника і взаємодіє з іншими МС, які виступають вербалізованими текстовими елементами розгортання концептуальних складників ТК ПАМ'ЯТЬ.

Перспективи дослідження. Проведене дослідження дозволяє поглибити вивчення особливостей ретроспективного світу крізь призму гіпотетичних конструкцій, а також необхідно врахувати МС, які корелюють із планами теперішніх і майбутніх часів.

Література:

1. Бабушкин А. П. “Возможные миры в семантическом пространстве языка” / Анатолий Павлович Бабушкин. – Воронеж : Воронежский государственный университет, 2001. – 86 с.
2. Воробйова О. П. Семантическое пространство художественного текста : интерпретация мира или мир интерпретаций ? / Ольга Петровна Воробйова // Категоризация мира : пространство и время : Материалы науч. конф. – М. : Диалог – МГУ, 1997. – С. 39-40.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / Илья Романович Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 137 с.
4. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози : когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики ХХ ст.) : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.05 / Олена Марківна Кагановська. – К., 2003. – 502 с.
5. Кагановська О. М. Лінгвофілософський підхід до проблеми текстових концептів : теорія Г. Гійома крізь призму семантики “можливих світів” / Олена Марківна Кагановська // Вісник КНЛУ. – Серія : “Філологія”. – К., 2009. – Т. 12. – № 1. – С. 50-55.
6. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Юрий Михайлович Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.
7. Обелець Ю. А. Темпоральна структура можливих світів художнього тексту (на матеріалі англійської прози) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Юлія Анатоліївна Обелець. – Одеса : ОНУ, 2006. – 21 с.
8. Степанов Ю. С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности / Юрий Сергеевич Степанов // Язык и наука конца 20 века / Под ред. Ю. С. Степанова. – М. : ИЯ РАН, 1995. – С. 35-73.
9. Eco U. Small words / Umberto Eco // The limits of interpretation. – Bloomington : Indiana University Press, 1990. – P. 64-82.
10. Pavel Th. G. Fictional words / Thomas Pavel. – Cambridge (Mass) ; L. : Harvard University Press, 1986. – 179 p.
11. Ryan M.-L. Des mondes possibles aux univers parallèles [Електронний ресурс] / M.-L. Ryan // Atelier de théorie littéraire – Режим доступу : http://www.fabula.org/atelier.php?Des_mondes_possibles_aux_univers_parallèles%26grave%3Bles.
12. Dictionnaire français LEXILOGOS [Електронний ресурс] – Назва з екрану. – Режим доступу : http://www.lexilogos.com/francais_langue_dictionnaires.htm.
13. Le Robert quotidien. Dictionnaire pratique de la langue française / [sous la direction de J. Rey-Debove]. – P. : Dictionnaire Le Robert, 1996. – 2181 p.

Джерела ілюстративного матеріалу:

13. Modiano, DB : Modiano P. Dora Bruder. – P. : Gallimard, 1997. – 144 p.
14. Modiano, ChP : Modiano P. Chien de printemps. – P. : Seuil, 1993. – 128 p.
15. Modiano, J : Modiano P. Une jeunesse. – P. : Gallimard, 1981. – 193 p.
16. Modiano, AN : Modiano P. Accident nocturne. – P. : Gallimard, 2003. – 180 p.
17. Modiano, CP : Modiano P. Un cirque passe. – P. : Gallimard, 1992. – 190 p.
18. Modiano, DCJP : Modiano P. Dans le café de la jeunesse perdue. – P. : Gallimard, 2007. – 165 p.
19. Modiano, PE : Modiano P. La place de l'Etoile. – P. : Gallimard, 1968. – 210 p.
20. Modiano, FR : Modiano P. Fleurs de ruine. – P. : Seuil, 1991. – 160 p.
21. Modiano, RBO : Modiano P. Rues des boutiques obscures. – P. : Gallimard, 1982. – 251 p.